

PÁNDI LAJOS

/JATE Szeged/

Antifasiszta ellenállás és gyarmati kérdés Portugáliában

/1961-1974/

A gyarmati háborúk kirobbanásával /1961: Angola, 1963: Bis-sau-Guinea, 1964: Mozambik/ a salazarista diktatúra alapproblémájává és az ellenállás vízvázasztójává a gyarmati kérdés vált. Lényegét tekintve a háború vezetett a rendszer 1974. ápr. 25-i megdöntéséhez a hadseregmozgalom által. Talán először, de - lévén a portugál az utolsó gyarmatbirodalom - mindenképpen utoljára igazolódtott szószerint a marxi prófécia: nem lehet szabad az a nép, mely más népeket elnyom.⁺

1. A klasszikus antisalazarista mozgalom korlátai

A mozgalom háttéréül szolgáló társadalmi struktúrából hiányzott egy széles és erős centrum /elpolgáriasodott munkásréteg és viszonylag homogén középosztály/. Ezt az elmaradottságból fakadó polarizáltságot felerősítette a hatvanas években beinduló és felgyorsuló növekedés, melynek során mindenekelőtt a nagyipari munkásság és a fináncoligarchia indult viszonylag gyors fejlődésnek.

A sajátos modernizálás megnövelte, osztályhatárokat keresztülmetsző heterogenitás a modern-tradicionális, urbánus-rurális és regionális /észak-dél, tengerpart-belső vidékek, kontinens-szigetek/ - egymást egybeesve erősítő - ellentétek mentén növelte mindegyik osztályjellegű csoport belső megosztott-

ságát. Fontos kérdésekben kiélezte az alávett osztályok el-
lenteteit is: a városi munkásság és a kistulajdonosok ill. az
agrárproletariátus és a birtokos parasztság között a bérek, a
bérből élők és a kisárutermelők között az árak, a városi kistu-
lajdonosok és a proletariátus között a lakások stb. körül.

A falusias-vidéki társadalom Európától való elszigetelt-
ségét megtörte ugyan a vendégmunkás-áradat, a gyarmati kérdés-
től való izoláltságát pedig a sorkatonák tömege, mégis: a rend-
szer konzervativizmusa és a szervetlen, a tradicionális gazda-
ságot és életmódot kevésbé érintő növekedés fenntartotta széles
néprétegek politikán kívüliségét - ez pedig a progresszív értel-
miség populizmusát.

Portugáliában domináns volt a nyugati sztenderd, a magántu-
lajdonra alapozott politikai szabadságjogok elve. Ez következett
a nyugati kulturális tradícióból, a hosszú diktatúrából, s fel-
erősítette a környezet. A demokratizálás azonban a politikai köz-
véleményben nem kapcsolódott össze antimonopolista beállítot-
tsággal és a szocializmus ebből fakadó gondolatával. Még kevésbé
antiimperializmussal, a nemzeti felszabadulás gondolatával: az
ország függő helyzete, a "gyarmatosított gyarmatosító" /Lenin/
állapota nem volt közvetlen élmény.

E háttér előtt vált a tárgyalt időszakban az antiszalazaris-
ta mozgalom meghatározó formálójává Portugália össznemzeti prob-
lémájának sajátossága: a fasizmus és a kolonializmus elszakítha-
tatlanságát tudatosító gyarmati háborúk következtében a dekoloni-
záció az anyaországban jelentkezett sürgető feladatként. Lejárt
a legális opposzió kora, s zsákutcába jutott az antifasiszta
erők társadalmi bázisát adó osztályok korábbi szövetsége.^{1/}

A hatvanas években újjászerveződő ellenállás ebből következően eleve megosztott volt: a Nemzeti Felszabadítás Hazafias Frontjából /FPLN/ már 1962-es megalakulásakor hiányzott a liberális Demokrata Szociális Akció /ADS/ körül tömörülő mérsékelt Köz-társasági Front. A Humberto Delgado vezetésével 1964-től érdemi tevékenységet folytató FPLN egyértelműen a baloldali erőket - a szociáldemokrata Köz-társasági és Szocialista Ellenállást /RRS/, a baloldali katolikus Forradalmi Akció Mozgalmat /MAR/, a Portugál Kommunista Pártot /PCP/ - fogta össze. Antifasiszta programja olyan radikális követeléseket fogalmazott meg, "melyeknek Portugáliában általános felkeléshez kell vezetnie Salazar fasiszta rendszerének megdöntése céljából"; a gyarmati kérdésben "elismeri a portugál gyarmatok népeinek jogát az önrendelkezésre és a függetlenségre"; a nemzetközi keretekhez való viszonyát pedig a "Portugália ki a NATO-ból - a NATO ki Portugáliából!" jel-szó fejezte ki híven.^{2/} Az 1964 október III. konferencia után azonban a vezetés kettészakadt, a városi gerillaharcot szorgalmazó Delgado önálló akciókba kezdett, s 1965 februárjában a salazarista politikai rendőrség meggyilkoltatta. Ez elindította a front bomlását.

A hatvanas évek második felétől a mozgalom átrendeződése - összefüggésben a hagyományos /1926-os!/ ellenállás biológiai elöregedésével - felgyorsult: Azevedo Gomes 1965 decemberi halála után az ADS élére a mérsékeltbb Cunha Leal került; a Mário Soares vezette, 1964 őszén Genfben Portugál Szocialista Akció /ASP/ néven újjászerveződő RRS 1966-ban szakított az ADS-el, amely a marcelizmus éveiben már nem játszott komoly szerepet. Másfelől mint antifasiszta front hanyatlásnak indult az FPLN

is, miután kivált belőle a MAR /1965/, a PKP /1970/, majd a Forradalmi Brigádok /1971/.

A bomlással párhuzamosan 1969 júniusára a Demokratikus Választási Bizottságok /CDE/ képében formát öltött az antifasiszta ellenállás új, immár kommunista-szociáldemokrata hegemoniájú egységszervezete. Programja a szólásszabadságot, a gyülekezési, szervezkedési és sztrájkjogot, a politikai foglyok szabadonbocsátását, a politikai rendőrség felosztatását és a gyarmati háború önrendelkezés alapján való befejezését követelte.^{3/}

Az átrendeződés közepette érte és azonnal megosztotta a mozgalmat a Salazart a miniszterelnöki székben követő Marcelo Caetano /1968-74/ "liberalizálása". Az ehhez reményeket fűző szociáldemokraták szerint ugyanis "ha az evolúció nem is olyan gyors, mint szeretnénk, mégisincs ok a kétségbeesésre", sőt a marcelizmo "kizárólagos védőpajzs a totalitarizmus ellen". A PKP szerint viszont a Caetano-kormányzat "a külföldi imperializmushoz kapcsolódó monopóliumok és a latifundisták szolgálatában álló terrorista diktatúra kormánya. A különbség csak az, hogy a salazarizmust a 'liberalizálás' demagógiájával igyekszik álcázni".^{4/} Egyhónapos együttműködés után a választási front a kommunista-szociáldemokrata ellentét mentén kettészakadt: a kommunista hegemoniájú CDE-k mellett létrejöttek a szociáldemokrata irányítás alatt álló Demokratikus Egység Választási Bizottságai /CEUD/.

A marcelizmus alatt jelentek meg az antifasiszta ellenállástól távol álló, Francisco Sá Carneiro vezette modern vagy "fiatal" liberálisok /Ala Liberal/, de annak befulladásával gyorsan széthulltak. S végül etájt jelentek ill. erősödtek meg a szélsőbaloldal sokszínű áramlatai: az 1967-ben alakult és néhány fegy-

veres akciót végrehajtó Forradalmi Akció Egységes Ligája /LUAR/; a PKP mellett a fegyveres harcot elsősorban folytató "guevarista" Forradalmi Brigádok, amely 1973-ben Proletariátus Forradalmi Pártja - Forradalmi Brigádok /PRP-BR/ néven szerveződött újjá; a legszámtottevőbb trockista irányzatként a Nemzetközi Kommunista Liga /LCI/ 1973-ben; az újbaloldali töltésű, 1970-73 között kialakuló Szocialista Baloldal Mozgalma /MES/. A maoisták át- meg átszerveződő irányzatai a PKP 1963-64-es szakadásában gyökereztek: ekkor alakult a néhány fegyveres akciót végrehajtó Népi Akció Front /FAP/ mint a Portugál Marxista-Leninista Kommunista Szervezet /OCMLP, 1973/, valamint a Portugál Marxista-Leninista Kommunista Bizottság /CMLP/ mint a Portugál Marxista-Leninista Kommunista Párt /PCP-ML, 1970-72/ elődje. A forradalom alatt számtottevő erővé váló radikális maoista Mozgalom a Proletariátus Pártjának Újjászervezésére /MRPP/ 1970-ben alakult.

Az antiszalazarista mozgalom tehát a háború évei alatt szűkebb lett társadalmi bázisát, de politikai erőit tekintve is: a liberális burzsoázia kiszorulásával lényegében munkáshegemoniájú baloldali fronttá vált. A centrista erők háttérbeszorultak: a "régii liberálisok" már, a "fiatalok" még nem játszottak számtottevő szerepet - bár az utóbbiak 1973 elejétől "valóban liberalizáló platformon" kezdtek tömörülni.^{5/} Mivel helyettük az utolsó pillanatban /mint majd látni fogjuk/ egy "liberalizáló" konzervatív irányzat vált hangadóvá, megnőtt a távolság a népi erők és a privilegizált csoportok ellenzékei között.

A baloldalon belül meggyengült a Soares vezette modern szocialdemokrata áramlat pozíciója - bár az ASP 1972-es felvétele a Szocialista Internacionáléba, majd 1973-as NSZK-beli, SPD támo-

gatta újjászerveződése Portugál Szocialista Párt /PSP/ néven megnövelte nemzetközi tekintélyét. A párt ugyan gyorsan radikalizálódva próbálta behozni lépéshátrányát, a nézeteltérések fennmaradása, néhol elmélyülése miatt mégis nőtt az ellenálláson belül a reformista és forradalmi erők közti távolság.

Egy olyan erős és autonóm, néppártjellegű kereszténydemokrácia, amely összekötő lehetett volna a polarizálódó antifasiszta mozgalom és az ellenzék erői között, nem alakult ki. Azt nem lehet állítani, hogy az egyház intézményeibe nem hatolt be a politikai harc, ám ez a salazarista összképet nem módosította.

Az ebben a szűk antifasiszta mozgalomban a forradalom küszöbére megvalósuló radikális hegemoniát már az 1969-es nemzetgyűlési választás jelezte: a CDE a szavazatok 10,1 %-át, a CEUD 2 %-át kapta. A választási kudarc sokkja radikalizálta a liberálisban addig többé-kevésbé bízó demokratikus ellenzékét, a PKP és - leszámítva a radikális maoistákat - a szélsőbaloldalt pedig nézeteltéréseik dacára 1974-re közelebbi pozícióba került a Nyugat-Európában megszokottnál.

Az antifasiszta mozgalom fentiekből fakadó fő problémája az egység hiánya volt. A PKP 1965-ös és a PSZP 1973-as kongresszusának programja^{6/} három fő ponton egyezett: 1. Elsődleges céljuk volt a fasiszta diktatúra felszámolása és a demokrácia megteremtése. Már a későbbi nézeteltérésekre utalt, hogy míg a PKP a "demokratikus és nemzeti forradalom" keretében a társadalmi-gazdasági reformokra, távlatilag pedig a proletárdiktatúrára helyezte a hangsúlyt, a PSZP hangsúlyozottan egy pluralista demokrácia megteremtését tűzte ki célul; a termelőeszközök társadalmisításaként értelmezett szocializmust is csak ezen keresztül és ennek kereté-

ben látta megvalósíthatónak. "Nincs semmi kétség afelől - fogalmazott "A Nemzethez" címzett 1968 decemberi szociáldemokrata kiáltvány -, hogy az aláírók nem totalitárius szocializmust akarnak, ami egyébként Portugáliában az adott körülmények között semmiféle veszélyt nem jelent".^{7/} 2. Fő célnak tekintették a dekolonizációt /a későbbi nézeteltérésekre utal, hogy a PKP az azonnali függetlenséget sürgette/. 3. Értelemszerűen preferálták a munkásosztályt és körötte a "dolgozó osztályokat".

A PSZP azonban a demokratizálódás folyamatát határozottan elválasztotta az antimonopolista /ezen keresztül a szocialista/ és az antiimperialista feladatoktól. Az antimonopolizmust kevésbé, a programban ugyanis szerepelt a fasizmus "társadalmi alapjainak" szétzúzása és "az oligarchia hatalmának megtörése" - bár nem szerepelt az agrárreform. A PKP-nál ezzel szemben mind a monopóliumok felszámolása, mind az agrárreform fontos és kinyilvánított feladat, sőt az előbbi az átalakulás központi célja volt. Az antiimperialista feladatok /nemzeti függetlenség/ a PKP-nál központi helyet kaptak. "A demokratikus rendszer megvalósítása Portugáliában - fogalmazott Álvaro Cunhal, a párt vezetője - megköveteli az imperialista uralom alóli felszabadulást. Ha Salazar diktatúrájának megdöntése után a demokratikus forradalom érintetlenül hagyná az imperialisták pozícióit, nemcsak hogy nem tudná a haladás és a jólét útjára vezetni Portugáliát, hanem az új, demokratikus rendszert bármely pillanatban hátrádó lehetnének."^{8/}

A nézeteltérések mögött végső soron az húzódozott, hogy a PSZP az átalakulás lényegét a polgári demokrácia létrehozásában látta, elkerülhetetlen történelmi szakasznak tartva azt a táv-

latilag kitűzött szocializmus megvalósításához. A PKP viszont úgy vélte, hogy Portugáliában már a demokrácia is csak a monopolhatalom és az imperialista függőség felszámolása révén lehetséges, s kedvező körülmények között meg lehet kezdeni a közvetlen átmenetet a szocializmushoz.

A koncepciók különbözőségéből fakadóan a PSZP az erőszakmentes út mellett foglalt állást - ha 1973 őszén rövid pillanatra el is jutott addig, hogy a Caetano-rezsimet "csak erőszakkal lehet majd legyőzni".^{9/} A PKP viszont a hatvanas évek elején végrehajtott fordulatától határozottan kiállt az erőszakos út mellett, deklarálva, hogy "a portugál nép számára a fasiszta diktatúra megdöntéséhez és az ideiglenes kormány hatalomra juttatásához kínáló út a nemzeti felkelés, a fegyveres népi lázadás útja".^{10/} A PSZP elvetette a fegyveres akciókat is mint "az erőszak fatális eszkalációját", a PKP viszont nemcsak elfogadta, hanem - pontosan leszűkítve az állam militarista testére - 1970 ősztől a Fegyveres Forradalmi Akció /ARA/ révén gyakorolta is.

Így a két párt - az egész ellenállás fő problémájaként - az antimonopolista közös programon alapuló munkásegység létrehozásáig nem jutott el, ennek megfelelő egységsszervezet sem jött létre. Az 1969-es szakadás is végső soron azért következett be, mert míg a szociáldemokraták a CDE-eket választási szövetségként értelmezték a Caetano-kormány eltávolítására, a kommunisták antifasiszta frontként a továbblépés /antimonopolista demokrácia/ érdekében. A politikai válság előszelére a két párt 1973 szeptemberében kötött ugyan egy az 1969-eshez hasonló választási megállapodást, de közös programban továbbra sem sikerült megegyezniük.

Ezzel együtt egy tágabb antifasiszta egység keretében egé-

szen a hatalomátvételt követő ideiglenes kormánnyal bezáróan hajlandóknak mutatkoztak együttműködni egymással. A PSZP szerint "a KP részvétele a portugál struktúra átalakításában már csak a KP által reprezentált hatalom miatt is szükséges" - bár hozzátette a forradalom alatti fő érvét, hogy ilyen részvétel csak akkor lehetséges, ha a PKP "kész a demokratikus játékszabályokat most és a jövőben lojálisan tekintetbe venni".^{11/}

A szűk társadalmi-politikai bázis, a radikális hegemonia és az egység hiánya mellett az antifasiszta mozgalom fő gyakorlati problémája volt a feladathoz képest elégtelen szervezettség. Hozzájárult, hogy a háborúk kirobbanásával párhuzamosan, 1961-63 között a hazai illegális szervezetek túlnyomó részét felszámolták, s eztán az ellenállás súlypontja az emigrációra esett: az FPLN központja Algírban volt, s még a legerősebb hazai gyökerű PKP első garnitúrája is kelet-európai emigrációban élt.

Országos és folyamatosan működő illegális hálózattal, viszonylag jelentős káderállománnyal csak a PKP rendelkezett. A PSZP a fordulat küszöbén - Moreira Alves szavaival - "sokkal inkább egyfajta eszme, semmint párt" volt.^{12/} Mellettük üzemi szinten 1970-től többé-kevésbé folyamatosan a féllegális Intersindical szakszervezeti központ és a különféle munkásbizottságok, lakóhelyi szinten 1969-től a COE-k jelentettek szervezeti erőt. Inkább regionálisan, de jól szervezve működött a szélsőbal néhány illegális csoportja. Fegyveres osztagokkal elsősorban a PKP és a PRP-BR, valamint a LUAR és néhány maoista csoport /OCMLP/ rendelkezett.

Mindez összességében kevés volt egy erőszakos antifasiszta fordulathoz. Sajátos helyzet alakult ki: a kormánypolitika zsák-

utcába jutott és a jórészt spontán-gazdasági tömegmozgalom fel-
lendült; az erőszakapparátus azonban - meghatározó külső katonai
csapás hiányában - érintetlen maradt, az ellenállás pedig még
nem vált alternatív politikai erővé. Viszonylag széles szakadék
jött létre az átalakulás szükségessége és az abban érdekelt erők
képtelensége között arra, hogy ezt az átalakulást elindítsák és
végrehajtsák. Erejük ahhoz bizonyult elgendőnek, hogy felerősít-
sék az államapparátus belső ellentmondásait, hozzájárulva, hogy
magából az erőszakapparátusból, a gyarmati hadseregből kristályo-
sodjék ki az antifasiszta fordulatot végrehajtó erő.^{13/}

2. A gyarmati hadsereg politizálódása

A kormányzat és a hadsereg közti hatalmi kompromisszum 1959-
61-es újrakötése /abban az értelemben, hogy a kormányzat szabja
meg a politikát, a hadsereg pedig végrehajtja annak ráeső részét/
következtében a portugál hadseregtől idegen pretorianizmus javára
háttérbeszorultak a fegyveres erők tradicionális jellemzői: a po-
litikai heterogenitás és a politikus lázadás, a pronunciamento.
A háború évei alatt, főleg 1968-74 között azonban a hadseregben
is olyan változások zajlottak, melyek az újrakötött kompromisz-
szum kereteit feszegették: módosult a tisztikar szociális össze-
tétele, rétegjellemzője és ideológiai, majd mindebből következő-
en politikai alapállása.

A Katonai Akadémia 1959-es reformja /az ingyenes tisztkép-
zés/ elsősorban a tradicionális vidéki középrétegek előtt nyitot-
ta meg a tisztügyi pályát, így a hatvanas évek közepére a hivatásos
tisztikar jelentős hányadát már ők tették ki. Ez az alacsony

származású, a lakosságtól tanulmányai kezdetétől elszigetelt réteg hivatott a kormányzat pretoriánus gárdájává lenni. A tiszti pálya igazi megnyitását azonban 1969 jelentette, amikor a kadetok havi ösztöndíjat kaptak: a Katonai Akadémiára pályázók évi száz főre olvadt csoportja ezután másfélszáz fő fölért stabilizálódott, s a felvettek száma harminc közeléből hamarosan közel százra emelkedett. A minőség viszont tovább romlott: míg az ötvenes években a kadetok vizsgapontszáma 16-20, a hatvanas években 10-11 között mozgott.^{14/}

A háború megnövelte tisztszükségletet először az Akadémia bővítésével, majd az altisztek gyorsított előléptetésével és egyetemre küldésével igyekeztek kielégíteni: 1961 után a katonacsatládok és az altiszti sorból előléptetettek már a tisztikar kétötödét adták, fokozva a testület zártságát és pretoriánus jellegét. Ezzel felerősödött az a tendencia, hogy az oligarchia fiai a gazdasági pályákat foglalták el, a középrétegek fiai pedig a hadseregbe mentek - azaz nőtt a távolság a fináncoligarchia és a tisztikar között. Bár ezek az új tisztek a diákmozgalomba kerültek, a lépés nem változtatta meg a formálódó új katonai kaszt jellemzőit. A büntetésből besorozott diákvezérek /1962/ már komolyabb erjesztővé váltak.

A tiszti utánpótlás adakozása miatt aztán Caetano 1969-től minden diplomást afrikai szolgálatra hívott be. Ezek a tartalékos tisztek /milicianos/ származásukat tekintve elsősorban azokból a modern nagyvárosi középrétegekből kerültek ki, amelyek bírták az egyetemi tanulmányok költségeit. Lényeges katonai szolgálatot már teljesítettek, mérnöki, orvosi, jogi, tanári diplomával rendelkeztek. Ha a tiszti pályát választották, elvégezve a kato-

nai Akadémiát előléptették őket és a tisztikar teljes jogú tagjaivá váltak.^{15/}

Ezzel a tisztikar elvesztette épphogy formálódó új típusú kasztjellegét. Szoros kapcsolat jött létre a katonai értelmiség és a modern városi középrétegek, a modern technokrata és humán értelmiség között. Ebben a hadseregben ezért jobban tükröződött a burzsoázia és a kispolgárság, mint a burzsoázia és a munkásság ellentéte.^{16/}

A szociális átrétegződéssel párhuzamosan a hosszú gyarmati szolgálat homogenizálva rétegjellegűvé tette a tisztikart, amely így azonos reflexekkel reagált a katonai, de a politikai problémákra is. A hivatásos tisztek ugyanis szolgálatuk minden három évéből kettőt a gyarmatokon /ebből egyet frontvonalban/, egyet Portugáliában töltöttek, s a hetvenes évek elején a tisztek háromnegyede már a háborúban kezdett. Ez a gyors rotáció erősen igénybevette őket. "Hadseregünk - utalt erre Costa Gomes 1974 májusában - elérte az idegi-pszichikai kimerültség felső határát."^{17/}

Ezen a talajon indult meg a tisztikarban a salazarista ideológia eróziója. A kadetok tanulmányai közt a civil életben indexen lévő szerzők /Mao Ce-tung, Frantz Fanon, Amilcar Cabral stb./ szerepeltek. A NATO-társaság következtében szinte minden tisztnek voltak külföldi munkatapasztalatai, azaz összehasonlíthatási lehetősége /emellett 1951-74 között az USA katonai iskoláiban mintegy hétezer portugál katonai személy kapott kiképzést/.

A győzelem kilátástalanságának felismeréséhez sokszerűen járult a vietnami háború 1973 januári fordulata. Melo Antunes szavaival "még a legbutább konzervatívok is felfogták, hogy ha a hatalmas Egyesült Államok nem tud legyőzni egy olyan elmaradott

országot, mint Vietnam, akkor a kis és elmaradott Portugália hogyan lehetne képes egy háborút megnyerni azon a területen, amely hússzorosa a miénknek, lakossága pedig kétszerese Portugáliáénak".^{18/}

Megingott a felsőbbrendűség tudatán alapuló "katonafilozófia", megindult a történeti, szociális és politikai értékek átértékelése. "Egyre inkább megőződésünké vált - summázta a konkluziót Saraiva de Carvalho -, hogy a mi feladatunk csak az, hogy a háborút katonailag 'kihúzzuk' addig, amíg a központi kormány megtalálja a politikai megoldást. Más országok példája lebegett előttünk, akik korábban szintén gyarmattartók voltak, de a szükséges pillanatban engedtek és politikai megoldást találtak."^{19/}

A kormányzat lépései eközben egyre-másra sértették az így transzformálódó tisztikar presztizsét. A túl gyors rotáció és a lassú előmenetel mellett a civil értelmiségiekénél alacsonyabban voltak a bére, a gyarmati pótlékkal együtt is nehezen állták az összehasonlítást a többi nyugat-európai hadseregével, emelkedésük nem ellensúlyozta a meglóduló inflációt. A háború sérültjei nem kaptak megfelelő kompenzálást, a hadirokkantak serege növekvő szociális feszültséget jelentett.

A hivatásos tisztek vagy azzá vált milicianos és az altisztek szemében a kormányzat végzetes lépése volt a Katonai Akadémia 1973-as újabb reformja. Ennek értelmében^{20/} a tiszti pályát választó milicianos a négy éves rendes oktatás helyett az Akadémia két szemeszteres "intenzív kurzusának" elvégzése után a sorkatonai szolgálat beszámításával az afrikai frontra kerültek, a négy éves kadetmulltal és jelentős harctéri tapasztalattal rendelkező kádertisztekkel azonos, esetenként őket megelőző rangban és be-

osztásban. A reform a tiszti utánpótlás biztosítása mellett már az elégedetlenkedő kádertisztek súlyának csökkentését is célozta, s a tisztek "sorozatgyártásával" a szakmai szint csökkenését, valamint a magasabb rangért - azaz a közvetlen harctól, esetleg az afrikai szolgálattól való megszabadulásért - folyó verseny kiéleződését ígérte.

A katonai győzelemmel kecsegtető kormánypolitika hiányához, a hadsereg presztízisének semmibevevéséhez és szakmai szintjének csökkenéséhez társult a jogtalan felelősségrevonás fenyegető perspektívája. Az 1973 júniusi "veteránkongresszus", majd a mozambiki csapatok és a fehértelapések 1974 januári összecsapásait követően beigéret vizsgálat már a "bünbakkereső kampány" kezdetét jelenthette. A tisztikarban felelevenedett "Goa-komplexus" /a katonailag védhetetlen Portugál-India 1961 decemberi elvesztéséért Salazar a katonákat vonta felelősségre/ mindegyik katonapolitikai áramlat fontos motívuma lett.

Az elégedetlenség különböző mértékben és módon nyilvánult meg a fegyveres erők különböző szféráiban, s az ebből fakadó ellentétek sok esetben egymást keresztezve a politizálódó hadsereg nagymérvű heterogenitását eredményezték. A harcoló hadsereg és a rendőri erők sajátos munkamegosztása - a tömegterrort a gyarmatokon elsősorban a politikai rendőrség kommandói gyakorolták - megkönnyítette a hadsereg átállását, mivel kevesebb félnivalója volt a felelősségrevonástól /a rendőri-csendőri alakulatok viszont április 25-én az utolsó pillanatig megmaradnak az összeomló rendszer támaszának/. Inkább radikalizálódtak az Afrikában harcoló tisztek, mint a hibás politika felelősségét nagymértékben hordozó, "reumás brigádnak" vagy "parfümös tábornokoknak" becézett hátor-

szági főtisztek. Leginkább természetesen a dzsungelháborút közvetlenül folytató szárazföldi erők elégedetlenkedtek.

Bár az elégedetlenség a tisztikar minden szintjén megnyilvánult, a tábornoki karral szemben - ahol a kezesség intézménye biztosította a megfelelő kiválasztást - inkább radikalizálódott a középszintű tisztikar, a "kapitányok". Erős volt azonban a középszintű és altiszti karnak a középrétegek heterogenitását tükröző megosztottsága is, s körükben később a politizálódás salazarista és spinolista irányba egyaránt végbement. A középszintű és a főtisztek radikalizálódásának különbsége érintette a generációs elmentétet is: az Akadémia reformja után végzett fiatal katonaeltelmiség mentalitása elütött a régi vágású tisztektől. Spinola joggal írta könyvében, hogy "az új nemzedék pszichológiai dezertálása nyugtalanító".^{21/}

A középszintű tisztikaron belül a szerényebb származású kádertisztek számára a katonai pálya az egzisztencia szinte egyedüli biztosítója volt, a milicianos-eredetű tisztek viszont éppen azok a professzor-, földbirtokos-, gyárosgyerekek voltak, akik el kívánták foglalni a jövedelmező lisszaboni munkaköröket, míg a kádertisztek az afrikai őserdőben harcolnak. A diploma bizonyos függetlenséget is jelentett számukra, nem voltak kiszolgáltatva a katonai konjunktúrának.

A tiszteknek a hadsereghierarchiában elfoglalt helye tiltakozásuk formáját is behatárolta. Az exponált helyzetű főtisztek egyéni módszereivel /kritika nyílt levélben, lemondás előléptetéséről, idő előtti nyugdíjbavonulás/ szemben a névtelen középszintű tisztek a kollektív tiltakozás formáit voltak kénytelenek választani. Összefjöveteleiken petíciókat fogalmaztak, ők vezették

a sorállomány 1970-től kezdődő, s 1973 január - 1974 április közt csak a jelentősebbeket tekintve már mintegy ötven egységre kiterjedő engedetlenségi megmozdulásai.

A kormányzat mereven szembeszegült az érdekvédelmi megmozdulásokkal: a petíciókat rendre elutasította, a fórumokat megvonták a tisztektől, megpróbálták áthelyezéssel szétzilálni, vizsgálatokkal megfélemlíteni őket. Ez a merevség - felmelegítve a pronunciamento hagyományát - megérlelte a politikába való beavatkozás szükségességének gondolatát. A gondolkodó tisztek legkésőbb az 1973 októberi nemzetgyűlési választáskor megértették; a kormányzat elvesztette a politikameghatározás képességét. Nem volt azonban könnyű rászánni magukat a politikai fellépésre, harcoló hadsereg híján a gyarmatok elvesztésének reális veszélye a tisztek többségét semlegesítette.

A hadsereg politizálódására természetesen a civil politikai élet: a diákmozgalmak, sztrájkok, az ellenzékek és az ellenállás is hatással voltak. Sok tisztet Delgado 1958-65 közötti sorsa ejtett gondolkodóba. "Éppen a tábornok halála után gondolkodtam először igazán a rendszer felváltásának elkerülhetetlenségéről" - írta Saraiva de Carvalho.^{22/} A PKP besorozott tagjainak a hadsereg erjesztését szabva feladatuk már 1967-ben megtiltotta az egyéni dezertálást.^{23/} A civil erők közül azonban közvetlen befolyása a tisztikarban csak a - részben volt tisztekből álló - PRP-BR-nek volt.

A fegyveres erők feszültségei láthatóan tükrözték és reprodukálták ugyan az osztályellentéteket, de sajátosan: a hadsereg funkcióival /nemzetvédelem, szakmai presztizs védelme/ és ezzel összefüggő testületi jegyeivel /konzervativizmus, autoritarizmus,

hierarchia, diszciplina, nacionalizmus, antikommunizmus/ összekapcsolódva.^{24/}

3. Az eredeti spinolizmus

A mélyen konzervatív António de Spínola /sz. 1910/ fellépésének fedezetét katonai karrierje adta. A salazarista elithez közvetlenül kötődő tiszt háromszor volt önkéntes /1937: Spanyolország, 1942: Sztálingrád, 1961: Angola/, szolgált Delgado alatt az Azori-szigetek parancsnokságán és Costa Gomes alatt a csendőrség parancsnokhelyetteseként, megjárta a vezérkar különböző posztjait. Már a rendszer reprezentatív főtisztjeként lett 1968-ban Guinea főparancsnoka, s e megbízatását kétszer megújították. Részenben az ortodox salazaristák nyomására, részint, hogy presztizsét mentse, s mert Caetanonak az ultrákkal szemben szüksége volt rá, 1973 augusztusában hazarendelték.

A spinolismo műhelyének tekinthető "guineai modell" második megbízatása alatt /1970-72/ öltött formát. A hagyományos kemény katonai módszerek mellett szakított az afrikaiakra "magasabbrendű" életformát erőszakoló "civilizációs misszió", a conceito de civilizar gyakorlatával. A megnyerésüket célzó "pszichológiai hadviselés" káderképzőjéből indultak a forradalom olyan katonapolitikusai, mint Saraiva de Carvalho, Vasco Lourenco vagy Ramalho Eanes. Senghor szenegáli államfő közvetítésével már 1971-ben föderatív alapon próbált egyezkedni a felszabadító mozgalommal, s ezzel rövid ideig maga Caetano is rokonszenvezett. Konceptiója második megbízatása végére összeállt. "Ez a háború - szűrte le 1972 tavaszán a konklúziót - Guineában nem nyerhető

meg, de elveszhet Lisszabonban".^{25/} Ettől kezdve célja a köztársasági elnöki poszt megszerzése. Américo Tomás elnök 1972 júniusi újjáválasztása után Spinola megkezdte harmadik guineai megbízatását, kiérlelt koncepcióját pedig "Portugália és a jövő" című könyvében publikálta 1974 februárjában.

E "legvalószínűtlenebb liberális" koncepciója szerint a háborúk szétzúzták a luzotropikalizmus mítoszait: azt, hogy Portugália a nyugati civilizációt védi, hogy történelmi joga van gyarmataira, s hogy a portugál nemzet lényege a civilizációs misszió. Világossá vált, hogy a gyarmati népeknek saját nemzeti törekvéseik vannak, márpedig katonai győzelemre törekedni egy ilyen háborúban "azt jelenti, hogy eleve elfogadjuk a vereséget, hacsak nem rendelkezünk korlátlan kapacitással a háború prolongálására, intézménysítve azt. Ez lenne a mi esetünkben? Nyilvánvaló, hogy nem."^{26/} A perspektívátlan háborúk csak az ország erőforrásait szívják el; s a keserű konklúzió: "Ma azért halunk meg, hogy holnap mások haljanak meg".^{27/}

Ezért "a nemzet fennmaradásának és jövőendő virágzásának útja a béke gyors helyreállításán át vezet". A háború befejezése a gyarmatok megtartásának feltétele. "Azok közé tartozom - fogalmazódik meg a spinolista koncepció mozgatója -, akik a tengerentúli tartományokat szabad és független nemzetként való életben maradásunk lényegi feltételének tartják. Az afrikai területek nélkül az ország Európa jellegtelen sarkává redukálódik", "második Belgiummá" válik, rosszabb esetben "szovjet tüskévé a Nyugat oldalában".^{28/}

A béke útja a Portugál Föderatív Köztársaság létrehozása, amelyben megvalósul a "portugál közös térség", az espaco comum

portugues mint a politikai függetlenség és a gazdasági integráció szintézise. A föderatív államhoz vezető lépések 1. "a népek önrendelkezési jogának nyílt elismerése"; 2. hatékony fejlesztés "az eddiginél jóval gyorsabb ritmusban", a "befejezett belső autonómiáig"; majd 3. "referendum az önrendelkezésről az egységes Portugáliáért".^{29/} Azaz: "önrendelkezés", függetlenségi jog nélkül.

A spinolizmusban tehát maga a harcoló hadsereg fordult szembe a háborúval. A koncepció föderációt ígérve a háború befejezéséért alapjában különbözött a marcelizmustól, de ugyanúgy a hídverést célozta az anyaországi uralkodó osztályok "afrikai" és "európai" érdekcsoportjai között.

A tábórnok mögé sorakozó tőkés csoportok /elsősorban a Champalimaud/ érdeke a korporatizmus kötelékeinek lazítása mellett az alacsony bérek fenntartása a dolgozók ellenőrzésével, és az afrikai gazdasági pozíciók megőrzése. Ezért e "liberalizált" kolonializmusnak és diktatúrának érintetlen bürokráciára és erőszakapparátusra támaszkodva volt csak esélye a sikerre. A megoldás egy konzervatív elnöki rendszer "erős demokráciájában" fogalmazódott meg.

Spinoła számára is az 1973 októberi nemzetgyűlési választás bizonyította a kormány tehetetlenségét: a demokratikus ellenzék visszalépett, érdemi változás sem a politikameghatározásban, sem a módszerekben nem történt.

Felerősítette egy jobboldali fordulat veszélyét a Kaulza de Arriaga tábornok vezette ortodox salazaristák fellépése, akik - bár az illegálisan szervezkedő középszintű tisztii mozgalmat nem tudták megnyerni - 1973 karácsonyán a köztársasági elnöktől Caetano leváltását követelték. Kísérletük az agg Tomás elnök ingadozá-

sán megbukott ugyan, de a politikai életből nem tudták őket kiszorítani.

A kormányfő 1974 januárjában Spinolát vezérkari főnök helyettesé nevezte ki, azzal, hogy tisztítsa meg a hadsereget az ultráktól. Beiktatásakor adott interjújában Spinola egyetlen gondolatba sűrítette mondanivalóját: "A fegyveres erők nem a hatalom pretoriánus gárdája".^{30/} Főnöke, Costa Gomes vezérkari főnök ajánlásával megjelent könyve katalizátorként hatott: az ellenzék számára egyértelművé tette a hadsereg politikai megosztottságát, megvilágította a csúcsvezetés ellentéteit, megfogalmazta és széles körben ismertté tette azt a minimális programot, amit eddig nem sikerült kidolgozni, és Delgado óta először vezért is adott.

Caetano határozottan elvetette a föderatív megoldást, Arriga és Luz Cunha angolai főparancsnok pedig a Dél-afrikai Köztársasággal egyeztetve kidolgozta az ellentámadás tervét. Elsősorban nagyarányú tisztogatást kívántak végrehajtani, hogy véget vessenek a "kommunista felforgatásnak" a hadseregben. Ehhez viszont el kellett távolítani a katonai ellenzéknek védőernyőt biztosító vezérkari főnököt és helyettesét. Az ürügyet a főtiszti kar Caetano felé az ország nyilvánossága előtt március közepén tett szokatlan és demonstratív "hűbéresküje" adta. Mivel Costa Gomes és Spinola nem szavatolta a csapatok hűségét, mindkettőjüket leváltották. Tiltakozásul néhány katonai egységnél demonstrációra került sor, március 16-án pedig fellázadt egy páncélos ezred. Válaszul 300 tisztet letartóztattak, deportáltak, leváltottak vagy áthelyeztek. Úgy tűnt, hogy a hadsereg spinolista áramlatát felszámolták. Az április eleji letartóztatásokkal pedig lefejezni vélték a civil ellenzékét.

E lépéseket ortodox salazarista megnyilatkozások kísérték. "Háborús időkben, és főként diverziós háború idején - utalt Caetano a vis maiorra - a fegyelmezetlenség minden megnyilvánulása rendkívül súlyos, kiváltképpen akkor, amikor külföldön és belföldön egyaránt vannak olyan méregkeverők, akik készek a maguk javára kihasználni minden olyan epizódot, amely lehetővé teszi számukra, hogy mélyítsék a belső nézeteltéréseket és aláaknázzák az állam alapjait."^{31/}

Áprilisra tehát a spinolisták előtt világossá vált, hogy a kormánypolitikán legálisan nem tudnak változtatni. Márpedig az ortodox salazarista fordulat és az alulról jövő robbanás megelőzéséhez sürgősen változtatni kellett. Az is világossá vált, hogy - mivel a privilegizált csoportok katonapolitikai frakciói paralizálták egymást, és a spinolisták kezéből kiűtötték a hatalmi eszközöket - a kormányzat megdöntését csak a "kapitányok" közben megszerveződött illegális mozgalmával szövetségben hajthatják végre.

4. Az antisalazarista szövetség

A Kapitányok Mozgalmát a terhek súlypontjában levő közép-szintű tisztek kezdeményezték, akiket az 1973 júliusi rendelet legsúlyosabban érintett: 25-40 éves, Katonai Akadémiát végzett, elsősorban a szárazföldi hadsereg gyalogsági alakulataihoz tartozó hadnagyok, főhadnagyok, századosok, akik rendszeresen a gyarmatokon, tűzvonalban állomásoztak alegységvezetői beosztásban. Az 1973 augusztus-szeptemberétől szerveződő mozgalom a négyezres tisztikar mintegy tizedét fogta át.

Caetano a mozgalommal nem tudott mit kezdeni - pedig a "kapitányokra" koncentrálni béremelést hajtott végre, leváltotta a gyűlölt hadügyminisztert, sőt visszavonta a júliusi rendeletet is. A tisztikar ugyanis jónéhányat megőrzött 1926-ban /a rendszer genezisében/ gyökerező kiváltságaiból, a "kapitányok" mint a munkacröggondokkal küszködő háború szakmunkásai monopolhelyzetben voltak, Costa Gomes és Spínola védelmet biztosított számukra, és elmélyült a politikai válság. A kormány lépéshátrányba került: intézkedései rendre késtek egy ütemet.

Az októberi nemzetgyűlési választás után háttérbeszorult a mozgalom apolitikus érdekvédelmi és legalista szárnya, megfogalmazódott a rendszer megdöntésének igénye, kikristályosodott szervezete, élén a Program Koordinációs Bizottsággal /CCP; márciusban vette fel a mozgalom a Fegyveres Erők Mozgalma /MFA/ nevet.

A Melo Antunes őrnagy vezetésével kidolgozott "A Mozgalom, a Fegyveres erők és a Nemzet" c. program a hadsereg mint bűnbak képéből indult ki: "India elvesztésétől és főleg az afrikai háborúk elhúzódásával a fegyveres erők felfedezték tényleges meghasonlottságukat a nemzettel... ettől kezdve mint megalázottak, tekintélyüket veszítették, mint a tragédia fő felelősei vannak beállítva".^{32/}

Ennek gyökere a kormány visszaélése hatalom és hadsereg viszonyával. "Az általánosan elfogadott alapelv szerint a nagy nemzeti célok meghatározására kizárólag a politikai hatalom kompetens, a fegyveres erők missziója pedig legitimitásának megkérdőjelezése nélkül a végrehajtás. A 'fegyveres erők apolitikusságának' ez a mítosza a katonákat a legitim alkotmány védelmezőiből egy olyan felülről kialakított politika pusztá végrehajtóivá változtatta, amitnemcsak az alkotmány 'megfelelő' módosításai, de

az azt kifejezetten korlátozó törvények is támogatnak." ^{33/} Ez a kormány a gyarmatpolitika meghatározásában tehetetlen, így "nyilvánvalóvá vált a fegyveres erők számára, hogy lehetetlen elérni azokat a célokat, melyeket egy olyan hatalom kényszerített rájuk, amely nem ismeri még el, hogy nem rendelkezik politikájához eszközökkel". ^{34/}

A hadseregpresztizs helyreállításának útja a gyarmati háború politikai megoldása /azaz: békés megoldása/, amely "tiszteletben tartja a nemzeti becsületet és méltóságot éppúgy, mint az Afrikában élő portugálok összes törvényes érdekeit, de figyelembe veszi az afrikai népek önmaguk kormányzására irányuló tagadhatatlan és megváltoztathatatlan realitását". Azonban "egy ilyen megoldást az a hatalom sohasem fogad el, amely a hazafiság kérdésében magának bitorolja a kizárólagosság jogát, és azt állítja, hogy a nemzet támogatja. Hát mi kétségbe vonjuk a proklamált kizárólagosságot és támogatást". Ezért "az ország demokratizálása nélkül lehetetlen elképzelni a bennünket nyomasztó igen súlyos problémák bármiféle hatékony megoldását". ^{35/}

A Kapitányok Mozgalma mint a hadsereg egyik politikai áramlata az alapcélokból - demokratikus rendszer a katonai presztizs visszaszerzéséért, a gyarmati kérdés békés rendezése - következően potenciálisan széles volt. Az egyértelmű viszont, hogy Arriaga tábornok támogatásának elutasításával 1973 decemberében az ortodox salazaristák kiszorultak belőle, 1974 márciusában pedig - amikor a "kapitányok" ismételten elvetették, hogy Spinola vezesse a rendszer megdöntését - háttérbeszorultak a spinolisták.

A "Goa-komplexus" mellett a mozgalom sajátos etikájának összetevője volt a tisztogatás, s a vele összefüggő megvesztegethe-

tetlenség. "Sem béremeléssel ... - fogalmazott a program -, sem szociális kedvezményekkel és különböző természetű privilégiumokkal, sőt a háború technikailag hatékonyabb irányítása érdekében a fegyveres erők várt és bejelentett újrafelszerelésével sem ... sikerülhet a politikai hatalomnak áthidalni a katonák többségének lelkiismerétben megnyílt mély és fájdalmas szakadékot."^{36/}

A hatalomátvételre készülő mozgalom terve a márciusi eseményekkel elévült. A siker érdekében szövetséges után nézett, s találta meg azt a spinolistákban. A "kapitányok" szerkesztették és egyeztették a végső programot; két héttel a fordulat előtt felvették a kapcsolatot Spinolával és a civil ellenzékkel; tervezték, szervezték és végrehajtották a hatalomátvételt. Spinola a társadalom és a hadsereg, főleg a gyarmati tisztikar apolitikus többsége, a megfelelő hazai és külföldi tőkés körök, a nemzetközi imperializmus érdekelt erői, valamint a katolikus egyház szövetségét ill. semlegességét biztosította.

A CCP szerkesztette vitaalapból kemény egyezkedés eredményeként a hatalomátvétellel párhuzamosan, április 26-ára alakult ki "Az MFA programja" mint a portugál forradalom platformja, amely a korábbi civil és katonai diktaturaellenes mozgalmak elképzeléseit is ötvözte.

A hadsereg fellépését legitimáló preambulum szerint "a fennálló politikai rendszer a tengerentúli területeken tizenhárom év óta vívott háború után sem tudott olyan konkrét és reális tengerentúli politikát meghatározni, amely békéhez vezet a különböző fajú és hitű portugálok között". Ezért elvesztette legitimitását. Egy békestratégia meghatározása "csak a jelenlegi belpolitika és intézményei felszámolásával lehetséges, azzal, hogy ezek demokra-

tikus úton a portugál nép igazi képviselőivé válnak". Ezt vállalja magára a hadseregmozgalom, "abban a mély meggyőződésben, hogy a portugál nép túlnyomó többségének vágyait és érdekeit fejezi ki, és akciója a haza megmentése nevében teljesen jogos".^{37/} Spinola javaslatára került be a szövegbe, hogy "a fennálló politikai rendszer felváltásának a nemzet békéjét, haladását és jólétét veszélyeztető belső fordulatok nélkül kell végbemennie".^{38/}

Az elképzelés szerint a központi hatalmi szervek felszámolásával párhuzamosan a teljhatalmat a hét fős Nemzet Megmentésének Juntája /JSN/ veszi kezébe, amely tagjai közül választja ki elnökét, az ideiglenes köztársasági elnököt. Központi cél volt az alkotmányozó nemzetgyűlés létrehozása, egy éven belül, általános választással /ez utóbbi az ötvenes évek végétől minden érdeemi ellenzéki mozgalom sarkalatos követelése volt/. A parlament és a köztársasági elnök megválasztásával záruló rendkívüli időszak után "a JSN feloszlik, és a fegyveres erők tevékenysége sajátos missziójára, a nemzeti szuverenitás védelmére korlátozódik".^{39/}

Az erőszakszerveket Spinola - eredeti koncepciója szellemében - megkísérelte megőrizni, ezért az átszervezésükre és megtisztításukra vonatkozó mindenféle sürgősségi utalást kihúzott /az exponált politikai rendőrséget és a fasiszta pártmiliciát természetesen feloszlatták/. A politikai közvetítőrendszer terén a spinolisták fő követelése a demokratikus intézmények kiépülésének megakadályozása volt. Mégis bekerült a cenzúra eltörlése. Pártokat viszont nem kívántak engedélyezni, csupán "a jövőendő politikai pártok lehetséges csíráit alkotó 'politikai egyesülések' alakítását".^{40/} Spinola ellenében a program biztosította

a szakszervezeti szabadságot - a fasiszta szakszervezeteket azonban nem oszlattal fel, így a korporációs mechanizmus sorsa függőben maradt.

Amnesztiát hirdetett a program a politikai foglyoknak és a politikai okokból elbocsájtott hivatalnokoknak, ám szó sem volt már tisztogatásról és a régi rendszer híveinek felelősségrevonásáról. A szövetségben ugyanis olyan magasrangú politikusok voltak - maga Spínola és Costa Gomes is - akiket ez érintett volna.

A gazdaságpolitika terén Spínola hiába vitatta azt a nagyjelentőségű, bár csak általánosságban rögzített elvet, miszerint az ideiglenes kormány lerakja alapjait "egy új gazdaságpolitikának, amely - a portugál nép, különösen a népesség mostanáig leg hátrányosabb helyzetben lévő rétegeinek szolgálatában állva... - szükségszerűen antimonopolista stratégiát követel meg". Hasonló volt a helyzet az "új szociálpolitikával", amely "minden területen elsősorban a dolgozó osztályok érdekeinek védelmét és minden portugál életszínvonalának progresszív, egyszersmind gyors emelését tekinti célnak".^{41/}

A külpolitika terén szerepelt az a fontos kitétel, hogy Portugália a békés egymás mellett élés alapján kíván kapcsolatba lépni a világ valamennyi országával; míg azonban a "kapitányok" variánsa emellett a kapcsolatfelvételt hangsúlyozta a szocialista országokkal, a véglegesben ehelyett az állt, hogy az ideiglenes kormány "elismeri az érvényes szerződésekből fakadó nemzetközi kötelezettségeket".^{42/}

A gyarmatpolitikát illetően a végleges változat elismerte, hogy "a tengerentúli háborúnak politikai és nem katonai megoldása van", hogy a gyarmati kérdéstről nyílt és nemzeti szintű vitára

van szükség, s hogy meg kell alapozni egy "békéhez vezető tengerentúli politikát".^{43/} Kihúzatta viszont a JSN a következő fontos passzust: "A népek önrendelkezési jogának világos elismerése, s a tengerentúli területek adminisztratív és politikai autonómiájára irányuló rendszabályok gyors bevezetése, az autochton lakosság hatékony és nagyarányú részvételével".^{44/} Láthatóan - elsősorban a többszázézes gyarmati fehér etnikum problémája miatt - a függetlenség megadásának elvét még az eredeti Kapitányok Mozgalma sem fogalmazta meg határozottan.

A gyarmatpolitika volt az a pont, amelyet Spinola azonnal a maga szájíze szerint értelmezett: április 26-ára virradóra elmondott tévébeszédében kijelentette, hogy a JSN "garantálja a nemzet mint a maga több földrészre kiterjedő egészében vett haza fennmaradását".^{45/}

A végleges programot összevetve a civil antiszalazarista ellenzék programjaival /PKP: 1965, PSZP: 1973, CDE: 1973/ a különbségek nagyrészt a hadseregmozgalom autonómiájában gyökereztek. Egy ilyen mozgalom létrejöttét és ilyen közeli sikeres fellépését az ellenállás nem várta. "A kormány és a rendszer - jelezte ezt a PKP 1974 márciusi állásfoglalása - nem dől meg magától, sem néhány tucat katonatiszt akciójával, mégha ezek bátrak és hazafiasak is. Ezt a március 16-i felkelés újból bebizonyította. A fasiszmus megdöntésére nemzeti felkelést kell szervezni, vagyis fegyveres népi forradalmat a nagy tömegek, valamint a hadsereg egy részének részvételével."^{46/}

A programok kétségkívül érintkeztek a fő feladatokban: a demokrácia megvalósításában és a háború befejezésében. De míg az ellenállás a fasiszta diktatúrából indult ki, és a gyarmati

kérdés a demokratikus átalakulás része volt, az MFA a háború befejezésének szükségességéből indult ki, számára a diktatúra-demokrácia váltás a háború befejezésének feltétele volt. Ez a hangsúlykülönbség jelezte, hogy a hadseregmozgalom kevesebb figyelmet szentelt a demokráciának /ami jellegéből is következett/.

A végleges programban lefektetett hatalomkoncentrációból következően döntő lett a JSN összetétele. Ebben a két irányzat a programhoz csatolt Protocóloban állapodott meg. A Junta végül olyan főtisztekből állt össze, akik szolgáltak Afrikában, s mindnek volt bizonyos "ellenzéki" múltja. A "kapitányok" még 1973 decemberében Costa Gomest jelölték a köztársasági elnöki posztra. Spinola elnökségét a Junta követelése, a tábornok ambíciója és a hatalomátvétel menete kényszerítette ki: Caetano neki volt hajlandó átadni a hatalmat, hogy az "ne kerüljön az utcára".

A Protocólo külön rögzítette a katonai hierarchia - ranglétra és parancsnoki lánc - érinthetetlenségét, s nyomatékosan leszögezte, hogy "az MFA nem katonai diktatúra bevezetésében működik közre, hanem politikai demokrácia meghonosításáért harcol Portugáliában".^{47/}

A "liberálizáló" konzervatív spinolisták és a forradalmi demokrata "kapitányok" így létrejött szövetsége visszavezethető a radikalizálódott kispolgárság és a modern fináncoligarchia osztálykompromisszumára, amely átfogta a hazai burzsoáziát és a munkásosztályt is. A monopolcsoportok a szövetséghez kapcsolták a nemzetközi imperializmus érdekelt erőit, amelyek elfogadták a salazarizmus bukását, de a gyarmatokon két-három éves átmeneti időszakra, s ezalatt Portugália ellenőrzésére volt szükségük. Ezt pedig Spinola konzervatív elnöki rendszere biztosíthatta.

Az már újabb írás tárgya lehet, hogy a fasizmust megdöntő MFA programját, s méginkább a spinolisták számítását a forradalom eseményei hamar ad acta tették.

Jegyzetek

- A dolgozat a "Társadalmi-politikai harcok Portugáliában 1961-1976" c. kandidátusi disszertáció /1985/ része. Az ellenállás társadalmi-gazdasági és politikai környezetéhez ld. a szerző "Portugália 1968: stabilitás vagy fejlődés?" c. tanulmányát /"Világtörténet" 1986. 3-4. sz. 120-144. oldal/.
1. Cesar de Oliveira: Eine Revolution Frisst ihre Tradition. Frankfurt am Main, Neue Kritik, 1975. 34. old.; Mezsdunarodnoe rabocsee dvizsenie. Red. Ponomarev, B. P. Tom VI. Moszkva, Müszl, 1981. 429. old.
  2. Oganiszjan, Ju. Sz.: Nacional'naja revolucia v Angole. Moszkva, Nauka, 1968. 133. old.
  3. Plataforma de accao comum. "Avante" Nr. 405. 1969 augusztus, 1. old.
  4. Cunhal, Á.: Sztranicü bor'bü. Moszkva, Müszl, 1977. 43, 47. old.; Kukuskin, Ju. M.: Nekotorüe oszobennoszti portugal'szkogo fasizma. "Voproszü Isztorii" 1973. 2. sz. 67. old.
  5. A nemzetközi munkásmozgalom történetéből. Évkönyv. Budapest, Kossuth, 1975. 147. old.
  6. Cunhal, Á.: Relatório da actividade do CC ao VI Congresso do PCP. Lisboa, Avante, 1965. 47. old.; Merz, F. - Rego, V. C.: Freiheit für den Sieger. Testfall Portugal. Zürich, Schweitzer Verlagshaus AG, 1976. 72. old.
  7. Soares, M.: Portugal - Rechtsdiktatur zwischen Europa und Kolonialismus. Hamburg, Rowohlt, 1973. 121. old.

8. Cunhal, Á.: A demokráciáért és a szocializmusért. Budapest, Kossuth, 1976. 74-75. old.
9. Soares, M.: Portugal i.m. 132. old.
10. Gecse A.: Az 1974. évi portugáliai fordulat gazdasági és társadalmi okai és hatása az ország fejlődésére. Egy. dokt. dissz. Budapest, MKKE, 1977. 91-92. old.
11. Soares M.: Portugal i.m. 106. old.
12. Coppi, V. A.: Portugal'szkaja revolucia: puti i problémü. Moszkva, Mezsdunarodnüe Otnosenia, 1979. 75. old.
13. Szobolev, A.I.: Uroki i opüt portugal'szkoj revolucii. I. "Rabocsij Klaszsz is Szovremennüj Mir" 1977. 2. sz. 24. old.; Poulantzas, N.: State, Power, Socialism. London, NLB, 1980. 257. old.
14. Porch, D.: The Portuguese Armed Forces and the Revolution. London, Croom Helm, 1977. 70, 72. old.
15. Woddis, J.: Armies and Politics. London, Lawrence and Wishart, 1977. 222. old.; Ruas, H. B. /coord./: A revolucao das flores. Vol. I. Lisboa, Aster, 1974. 25. old.
16. Poulantzas, N.: The Crisis of the dictatorships: Portugal, Greece, Spain. London, NLB, 1975. 107-108. old.
17. Woddis, J.: Armies i.m. 217. old.
18. Burchett, W.: Os capitaes 25 de abril. Lisboa, Seara Nova, 1974. 17-18. old.
19. Saraiva de Carvalho: Cinco meses mudaram Portugal. Lisboa; Portugália, 1975. 81-82. old.

20. A politica de informacao no regime fascista. Vol. I. Lisboa, PCM, 1980. 98-99. old.; Caetano, M.: Depoimento. Rio de Janeiro, Record, 1974. 185. old.; Woddis, J.: Armies i.m. 222. old.
21. Spinola, A. de: Portugal e o Futuro. Lisboa, Arcádia, 1974. 21. old.
22. Kuznecov, V.: Portugalia: stük i rozü. Moszkva, Izvesztia, 1976. 29-30. old.
23. Resolucao sobre desercoes. "Avante" Nr. 382. 1967 szeptember, 4. old.
24. Poulantzas, N.: The Crisis i.m. 112. old.; Miller Guerra: Les militaires et le pouvoir politique. "Portugal Information" 1976. 1. sz. 12. old.
25. Rodrigues, A. - Borgia, C. - Cardoso, M.: O Movimento dos Capitaes e o 25 de Abril - 229 dias para derrubar o fascismo. Lisboa, Morales, 1974. 245. old.
26. Spinola, A. de: Portugal i.m. 45. old.
27. Baracs O. - Schütz I.: Portugália szegfúvel. Budapest, Kossuth, 1974. 103. old.
28. Spinola, A. de: Portugal i.m. 41, 234-235. old.
29. Uo. 206-208, 242-243. old.
30. Rodrigues, A. etc.: O Movimento i.m. 217. old.
31. Ruas, H. B. /coord./: A revolucao i.m. 38-39. old.
32. Orlando Neves /org., introd./: Textos históricos da Revolucao. Vol. I. Lisboa, Diabril, 1975. 16. old.

33. Uo.
34. Uo.
35. Uo. 18, 19. old.
36. Uo. 17. old.
37. Uo. 41. old.
38. Uo.
39. Uo. 45. old.
40. Uo. 44. old.
41. Uo. 45. old.
42. Uo.
43. Uo.
44. Rodrigues, A. - Borgia, C. - Cardoso, M.: Portugal depois de Abril. Lisboa, Intervoz, 1976. 304. old.
45. Orlando Neves /Org., introd./: Textos i.m. 36. old.
46. Aliar á luta antifascista os patriotas das forcas armadas. "Avante" Nr. 464. 1974 április, 1. old.
47. Saraiva de Carvalho: Alvorada em Abril. Lisboa, Livrária Bertrand, 1977. 338. old.